

УДК 371.035.6 (73)

МІСЦЕ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ В ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ АМЕРИКАНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ

Є. О. Барилко, С. М. Барилко

У статті висвітлюється й аналізується місце громадянської релігії в патріотичному вихованні американських школярів. Сутністю «громадянської релігії» є віра в Бога, якого визнають усі віруючі незалежно від їхнього віросповідання. Це Бог, який поперед за все стоїть над нацією, рятує демократію. Громадянська релігія не бере за основу лише Біблію, але генерує спадщину багатьох вірувань про громадянськість, почуття обов'язку перед Богом і людьми та інші чесноти. Громадянська релігія є ідеологічним ядром громадянсько-патріотичного виховання в середніх школах США.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, громадянська релігія, духовні цінності, віросповідання, релігійний плюралізм, американські школярі.

У «Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» наголошується, що для поліпшення патріотичного виховання громадян України необхідна координація діяльності органів усіх рівнів виконавчої влади, навчальних і культурно-просвітницьких закладів, у тому числі громадських і релігійних організацій [1, с.3]. У Державній національній програмі „Освіта” (Україна XXI століття) підкреслюється важливість обґрунтування теоретико-методологічних засад національної системи виховання з урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду.

Проблема підвищення ефективності патріотичного виховання є провідною у світовій педагогічній практиці. Вона активно розробляється й педагогічною наукою США. Американська педагогіка відзначається своєю практичною спрямованістю та експериментальною базою. У цьому контексті актуальним є дослідження феномену громадянської релігії США як важливого чинника виховання патріотизму американських школярів. У Сполучених Штатах Америки накопичено достатній досвід патріотичного виховання молоді. Врахування багаторічного досвіду практичної реалізації

принципів демократії і гуманізму у вихованні учнів у цілому, і у вихованні патріотизму зокрема, має важливе значення для процесу гуманізації і демократизації освіти в Україні.

Проблематика патріотичного виховання в педагогіці США досліджувалася багатьма українськими та зарубіжними вченими. Значний доробок в сучасну теорію і практику виховання патріотизму в учнівської молоді шкільного віку мають публікації М. Берковітца, Н. Вілланд, Е. Вінн, Л. Колберга, Т. Лікона, Л. Нуччі, А. Олденквіста, Ф. Пауера, К. Райана, Дж. Реста, Е. Тюріела, Е. Хігінса, В. Хьюїта, Е. Шиффер та ін.

Важливе значення для розуміння проблеми патріотичного виховання школярів мали роботи Ю. Азарова, І. Бежа, О. Богданової, М. Болдирєва, Г. Ващенко, Б. Грінченка, О. Джуринського, О. Духновича, М. Левківського, Д. Ліхачова, А. Макаренка, З. Малькової, І. Огієнка, В. Пилипівського, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, В. Червонецького, Д. Чижевського, Г. Шевченко.

Вивчення феномену громадянської релігії та її використання в вихованні учнівської молоді шкільного віку займались С. Алсторм, В. Бойер, Д. Белл, Р. Белах, П. Бенсон, П. Витц, Дж. Вилсон, В. Едель, К. Гольдберг, А. Грили, К. Кой, Ч. Либман., М. Марти, Р. Макбрайн, В. Макклей, К. Морі, Н. Нилсен, М. Новак, Д. Оуэн, С. Сміт, В. Стоун, С. Хилл, М. Хигги та ін.

Місце релігійного компонента в освітньому процесі висвітлювали вітчизняні науковці В. Бондаренко, М. Бабій, О. Бучма, Л. Виговський, О. Гриценко, Є. Дулуман, М. Закович, С. Здіорук, В. Єленський, А. Колодний, Б. Лобовик, В. Лубський, М. Маринович, В. Пашенко, П. Саух, Л. Филипович, А. Черній, П. Яроцький та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути і проаналізувати місце громадянської релігії у патріотичному вихованні американських школярів.

США – одна з небагатьох розвинених країн світу, де більша частина населення стверджує, що релігія відіграє дуже важливу роль в їхньому житті. Ще на початку своєї історії американці відмовились від панівної в ті часи в багатьох країнах Європи концепції державної релігії, тобто релігії, яка користується пріоритетною підтримкою держави. Принципи, які батьки американської Конституції визначили як основу для врегулювання відносин між релігією й освітою, викладені в Конституції США. Згідно з першою поправкою до Основного закону США, запропонованою

Конгресом у 1789р. і ратифікованою в 1791р., йдеться: „Конгрес не повинен ухвалювати законів, що запроваджували би будь-яку релігію чи забороняли б вільне відправлення релігійних обрядів” [4, с. 146]. Сукупність цих положень вже понад два століття вважається в США гарантією свободи віросповідання, захистом Церкви від втручання держави в її справи. Більшість сучасних американців вважають себе однією з найпобожніших націй у всьому промислово розвиненому світі – щодо рівня визнання релігійних вірувань та відправлення культу. За оцінками Інституту Дж. Геллапа, понад 160 мільйонів американців заявляють, що належать до якоїсь конфесії. Унікальність США, на їхню думку, в тому, що при високій освіченості населення рівень релігійності в країні також високий – на відміну від інших країн, де релігійність обернено пропорційна рівню освіти [3].

У Сполучених Штатах втілена в життя сепараційна модель церковно-державних відносин, де на офіційному рівні релігія відокремлена від держави ще з XVIII ст. Стаття 4 Конституції США регулює відносини між релігією й політикою. Вона закінчується словами: „Не може вимагатися належність до певної релігії як умова, щоби обіймати ту чи іншу посаду або виконувати певні громадські обов’язки в Сполучених Штатах” [4, с. 146]. Проте релігія відіграє дуже велике значення й в політичній системі держави. „США перестали бути лише нацією. Тепер це – релігія”. Така теза міститься в статті Дж. Монбіота „Америка – це релігія”, надрукованій в британській газеті „TheGuardian” [13]. Згідно з твердженням Р. Белаха, феномен громадянської релігії є невід’ємною частиною політичного життя народу. Про це свідчить й той факт, що усі 43 президенти Сполучених Штатів були віруючими (Дж. Кеннеді був католиком, решта – представниками протестантських номінацій). Вагомість впливу релігії на виборців підтвердили й опитування, що проводилися під час виборчої кампанії 2000 року. Наведені нижче дані оприлюднені Інтернет-виданням „The Columbusdispatchon-line newspaper” у вересні 2000 року:

У прийнятті рішення „За якого кандидата голосувати?” наскільки для вас важливим, серед інших, є фактор щодо:

	релігійної віри кандидата?	позиції щодо морального клімату в країні?	кандидата довіри кандидата Біблії як слову Божому? підтримки
Дуже важливий	30 %	65 %	43 %
Досить важливий	28 %	25 %	25 %
Не дуже важливий	16 %	5 %	12 %
Не важливіший, ніж інші	25 %	4 %	17 %

Майже троє з кожних п'яти респондентів відповіли, що релігійність кандидатів у президенти впливає на прийняття рішення щодо особи, за яку віддається голос. Ще 90 % вважали важливою позицію кандидата щодо підтримки морального клімату в країні – фактора, близько пов'язаного з релігійною вірою.

Дані опитувань тільки підтверджують думку професора Джорджтаунського університету К. Уїлкокса, автора кількох книг про відносини релігії й політики, який вважає, що жоден кандидат у президенти не перемаже, якщо не звертатиметься до віруючих виборців. Американці, на його думку, жадають, аби їхній президент – і взагалі всі вищі посадовці – були хоч до певної міри релігійними. При цьому виборці не дуже переймаються, до якої саме християнської конфесії належать вищі посадовці [6].

Сучасна мультирелігійна картина США включає в себе представників таких віросповідань: 51,3% населення вважають себе протестантами; 23,9% – католиками; 12,1% не належать до будь-якої конфесії; 1,7% – мормони; 1,6% належать до іншої християнської конфесії; 1,7% – іудеї; 0,7% – буддисти; 0,6% – мусульмани; 2,5% сповідують інші релігії, крім вищенаведених. Найпоширеніша в США конфесія – римсько-католицька церква, друга за величиною – південна баптистська церква. У США діє автокефальна (незалежна, самоврядна) православна церква, яка отримала свою автокефалію від російської православної церкви в 1970 р. Крім цього, діє ще й ціла низка православних церковних структур іншої юрисдикції, найбільша з яких – грецька архієпископія Константинопольського Патріархату [7].

Різні релігійні групи розставляють різні акценти в освіті підростаючого покоління. Наприклад, католики, лютерани,

фундаменталісти, аміші заснували свої школи, що забезпечують дітей як загальним, так і релігійним навчанням і вихованням. Останні є християнським віросповіданням з часів менонітського походження, церковна доктрина амішів – найбільш консервативний варіант менонітства. Аміші є прихильниками старого, традиційного способу життя (носять одяг певного кольору і фасону, не користуються досягненнями цивілізації (електрика, автомобілі та ін), укладають шлюби тільки з одновірцями), їхня освіта обмежується вісьмома класами школи, після закінчення яких діти працюють на фермі нарівні з дорослими і, як правило, далі не продовжують навчання [8].

Важливий вплив на громадянське та патріотичне виховання в США справляє феномен громадянської релігії. Вона зародилася (в США) з часів освоєння колоній і набула досить чітких форм з досягненням їх незалежності. Уперше цей термін використав французький філософ-просвітителю Жан-Жак Руссо наприкінці XVIII ст. у праці „Про суспільний договір” [7]. Пізніше у XIX–XX ст. існування громадянської релігії як надрелігії розглядалося такими мислителями, як К. Маркс, А. Токвіль, М. Вебер. Сучасне осмислення феномену громадянської як «віри в Бога, який є захисником обраного народу, яким історично вважають себе громадяни США» дав американський відомий культуролог Р. Белах. Громадянська релігія, за Р. Белахом, є „неконфесійним” релігійним виміром публічного американського життя. Вона є виміром, який є сутнісним відображенням американської нації, об’єднує всіх її членів незалежно від їхнього віросповідання, конфесійної належності і етнічного походження. На думку Р. Белаха, в основі громадянської релігії лежать специфічні символи і ритуали, які оформлюють ідею богообраності американської нації і сприяють зміцненню національної солідарності. Її духовна складова глибоко вкорінена у суспільстві, сукупність загальносуспільних цінностей піднята на дещо вищий рівень щодо вузькоконфесійних (у США суперечки міжконфесійного характеру вже давно сприймаються як ознака невихованості та відсталості). Вчений вважає, що будь-яка країна має свою державну ідеологію, покликану виконувати консолідуючу функцію і визначати її місце у власній та світовій історії. Без державної ідеології жодна країна не в змозі довго проіснувати як цілісний суб’єкт, але ці державні ідеології ми не ідентифікуємо як релігії чи надрелігії [8].

Р. Беллах наголошує, що можна вирізнити чотири основних догмати американської громадянської релігії: Бог існує; Його воля може бути виявлена і реалізована через демократичні процедури; Америка – це головний інструмент Бога в сучасній історії, а американці – Богом обраний народ; нація – це головне джерело самоідентифікації для американців як в релігійному, так і політичному сенсі. Із цих догматів випливає, що нація наділена функціями церкви, а держава набуває сотеріологічної функції, відмінної від сотеріологічної функції церкви. Легітимності таке твердження набуває через визнання існування Вищої Трансцендентної сили – Бога, який обрав американський народ як особливу націю. Причому слід підкреслити, що почуття обраності та месіанства прищеплюється тут ще змалку в процесі патріотичного виховання в родині та закладах дошкільної освіти. Сутністю «громадянської релігії» є віра в Бога, якого визнають і католики, і протестанти, і прихильники англіканської церкви, і православні, і навіть мусульмани та буддисти. Це Бог, який наперед за все стоїть над нацією, рятує демократію. Громадянська релігія не бере за основу лише тільки Біблію, але генерує спадщину багатьох вірувань про громадянськість, почуття обов'язку перед Богом і людьми та інші чесноти [16].

Незважаючи на те, що Конституція США вимагає відокремлення церкви від держави, це не означає, що державні школи та релігія тепер існують окремо, а навпаки, у всій повноті громадянська релігія постає в публічних школах, що фінансуються з федерального бюджету, коштів штатів і місцевих громад. З урахуванням цього, вважає Р. Беллах, «навчальні заклади всіх ступенів мають готувати учнів до стандартів високої громадянськості». Публічні школи трактуються як головні агентства з залучення підростаючих поколінь до цінностей американського способу життя та формування патріотичних якостей. До офіційної відміни молитви в державних школах навчальний день американських школярів починався молитвою такого змісту: «Я вірю в Сполучені Штати Америки як уряд народу, з народу і для народу; чия міцна сила похідна від згоди керованих; в демократію в республіці; в суверенну Націю під Богом багатьох суверенних штатів; в досконалий союз, єдиний і неподільний; встановлення тих принципів свободи, рівності і справедливості, за які американські патріоти жертвували своїм життям і щастям. Я вірю, що моїм обов'язком є любити країну, підтримувати її Конституцію, коритися її законам, шанувати її прапор і захищати її проти всіх ворогів» [9, р . 175].

Після рішення Верховного Суду від 1963 р. було запропоновано повторювати її мовчки, про себе. В деяких школах учні та вчителі продовжують молитися за власним бажанням або на прохання батьків, оскільки закон скасував обов'язкову групову молитву в класі, але не перешкоджає її використанню окремими учнями та вчителями за межами класних кімнат. Визначальним став 1988 рік, коли 18 релігійних та освітянських громадських об'єднань оприлюднили звіт „Релігія в навчальному курсі державної школи”. Побудовані у вигляді „запитання – відповідь”, ці рекомендації після заборон 1960-х років стали першою спробою висвітлення узгодженої думки фахових організацій щодо місця релігії в державних школах. Один з головних аспектів цього звіту – встановлення керівних принципів, які розмежовують конституційно дозволене отримання знань про релігію та, власне, релігійне навчання, яке вважається антиконституційним. Основні положення звіту зокрема, визначали, що: шкільний підхід до релігії є академічним, не побожним; школи прагнуть усвідомлення учнями релігій, але не спонукають до прийняття ними будь-якої релігії; персонал школи надає знання про релігію, однак не практикує релігію; школа не заважає учням у розмаїтті релігійних поглядів, не нав'язує будь-якого конкретного погляду; школа дає знання про всі релігії, але не підтримує та не принижує жодної; школа інформує учнів про різні вірування, але не прагне залучити їх до будь-якого вірування [15].

На початку 1990-х років намітився поворот у ставленні до релігії в школі і в офіційній освітянській політиці. У серпні 1995 року департамент освіти США розіслав інструкцію „Релігійні прояви в державних школах”. Подібну інструкцію 1998 року департамент освіти надіслав у всі шкільні округи. В супровідному листі міністр освіти Р. Рілей зазначає, що мета інструкцій – покласти край плутанині у ставленні до проявів релігії в державній школі, яке склалося після 1962 року. Рекомендації спрямовувалися на створення атмосфери максимально лояльного ставлення адміністрацій державних шкіл до релігійних проявів учнів. Школа не повинна забороняти учням дії щодо їх ставлення до релігії (молитви, дискутування, персональні погляди). Водночас наголошується на недоцільності того, щоби персонал школи брав участь у таких діях чи керував ними. Окремо роз'яснювалося, як треба розуміти тезу „набуття знань про релігію”: „Державні школи не можуть проводити релігійного навчання, але вони можуть надавати знання про релігію, включаючи

Біблію та інші священні писання. Дозволяються такі курси, як історія релігії, Біблія (та інші священні писання) як література, а також роль релігії в історії Сполучених Штатів та інших країн» [14]. У цьому зв'язку з'явився спеціальний термін «добровільна молитва і звернення до Бога», У багатьох школах та вищих закладах Америки з'явилися спеціальні молитовні кімнати, де представники різноманітних релігійних конфесій мають змогу молитися, змінюючи один одного, а 7 лютого 2003 року Департамент освіти США видав розпорядження, згідно з яким адміністрація державних шкіл не має права забороняти «добровільну молитву» і релігійні збори вчителів поза класом. У разі непокорі керівництва цьому правилу навчальний заклад може бути позбавлений державного фінансування [14].

Політичні мислителі США ще до Р. Беллаха вважали релігійну сферу важливою базою для зміцнення демократичної системи влади. Наприклад, А. де Токвіль зауважував, що не можна зрозуміти американського суспільства, не зауваживши його міцної релігійної основи, яка робить можливою демократичну систему [5]. Патріарх американської соціології релігії У. Герберг підкреслював, що особлива роль публічних шкіл в прищепленні сакралізованих цінностей американського способу життя відводиться системі початкової та середньої освіти. Тут, на його думку, юному американцеві прищеплюють основні положення «цивільної» релігії («*civic religion*»). Він стверджував на цій підставі: «Публічні школи стали майже священним об'єкт американського народу; вони допомагали створювати американців, і не було нічого важливішого від цього завдання. Американізм – якщо цим словом можна означити глибоке бажання бути американцями – пізніше замінив релігію як найважливішу їхню характеристику, хоча це трактування релігії маскувалося за допомогою нової концепції, згідно з якою релігія і освіта – паралельні процеси, що зустрічаються лише у підсумку» [12, р. 23]. Згідно із У. Гербергом, в Америці сформувалася ціла «релігія публічної освіти», яка стала більш значущим чинником для більшості американської молоді, ніж релігія церков. Тут навчають не християнству, а «релігії демократії», релігії американського способу життя.

Чільне місце релігія займає в полікультурній освіті, яка є основою патріотичного виховання в школах США у XXI ст. Прихильники полікультурної освіти вважають, що зміст освіти у цьому питанні має, передусім, відображати релігійний плюралізм (викладатися мають не

основи якоїсь однієї релігії, а цілий курс з релігієзнавства на основі рівного представлення у змісті освіти гуманістичних цінностей світових віровчень). При такому підході учнів не примушують слідувати тим чи іншим релігійним цінностям, а дають можливість познайомитися з релігійним різноманіттям. Знання різних віросповідань, на думку вчених, допоможе вчителю розвинути релігійну толерантність в учнів, навчить їх приймати і поважати релігійні відмінності в суспільстві, допоможе збагатити культурний досвід. Природно, мова не йде про включення в зміст навчального матеріалу докладної інформації про всі існуючі релігії. Але відображення основних світових релігій дозволить учню переконатися, що певний навчальний заклад визнає і приймає релігійний плюралізм [2].

Громадянська релігія представляє суспільство США на всіх стадіях її розвитку як унікальну, яка не розколюється ніякими соціальними протиріччями «неподільну націю під Богом», громадяни якої єдині у своєму поклонінні власній країні, заступником якої є Творець. Тому переконаність у протектораті Бога, який є захисником Америки, над США лежить в основі «віри в Америку», яка, в свою чергу, надбудовується над практично будь-якою релігією та є ідеологічним ядром громадянсько-патріотичного виховання в середніх школах США.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти: Затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. №347 // Освіта. – 2002. – 24 квіт.–1 трав. (№26). – С. 2–4.
2. Бессарабова И.С. Школа и религия в поликультурном образовании России и США // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 8 – стр. 68-70.
3. Джордж Гэллап-младший. Останутся ли жизнеспособными американские церкви в следующем столетии? – <http://usinfo.state.gov/journals/itsv/0397/ijsr/rjart6h.htm>.
4. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки : Посібник для всіх / Пер. з англ. О. М. Мокровського. – К.: Веселка, 1993. – 192 с.
5. Разделение и взаимодействие: религия и политика в США (интервью с Кеннетом Д. Уолдом). – <http://usinfo.state.gov/journals/itsv/0397/ijsr/rjart7h.htm>.
6. Религия и президентские выборы 2004 года (интервью с профессором Уилкоксом). http://www.nrs.com/news/evets/usa/200604_93523_38517.html.
7. Руссо Ж.-Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического права [Электронный ресурс] / Ж.-Ж. Руссо. – Режим доступа: <http://lib.ru/FILOSOF/RUSSO/prawo.txt>.]
8. Bellah Robert. Civil Religion in America [Electronic resource] / Robert Bellah. – Retrieved from: http://www.robertbellah.com/articles_5.htm.
9. Brogan D. The American character. – N. Y., 1975.

10. Corrigan J. Religion in America/J. Corrigan. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2004.
11. Fisher M.P. Living religions/M.P. Fisher. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2002.
12. Herberg W. Religion and education in America / W. Herberg // Religious perspectives on American culture. – Princeton, 1961. – 188 p.
13. Monbiot D. America – is a religion. – <http://www.guardian.co.uk.usa/story/0,12271,1007813,00.html>.
14. Religious Expression In Public Schools – <http://www.ed.gov/Speeche>
15. Religion in the Public School Curriculum – <http://www.freedomforum.org/publications/first/findingcommonground/B07.inPublicSchool.pdf>
16. Robert N. Bellah. Civil religion in America / N. Bellah Robert // Journal of the American academy of arts and sciences, from the issue entitled, «Religion in America» / Varieties of civil religion. Ed. Robert Bellah and Philipp Hammond. Sf: Harper and Row, 1980.

МЕСТО ГРАЖДАНСКОЙ РЕЛИГИИ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ АМЕРИКАНСКИХ ШКОЛЬНИКОВ

Е. А. Барилко, С. Н. Барилко

В статье рассматривается и анализируется место гражданской религии в патриотическом воспитании американских школьников. Сущность «гражданской религии» – вера в Бога, которого признают все верующие независимо от их вероисповедания. Это Бог, который прежде всего стоит над нацией, спасает демократию. Гражданская религия не берёт за основу только Библию, а генерирует наследие многих религий о гражданственности, чувстве долга перед Богом, людьми и другие добродетели. Гражданская религия является идеологическим ядром гражданского и патриотического воспитания в средних школах США.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, гражданская религия, духовные ценности, вероисповедание, религиозный плюрализм, американские школьники.

THE PLACE OF CIVIL RELIGION IN PATRIOTIC EDUCATION OF AMERICAN HIGH SCHOOLS STUDENTS

Y. A. Barylko, S. N. Barylko

The article deals with the place of civil religion in upbringing of patriotism of American high schools students. The core of the “civil religion” is belief in God, who is recognized by all the people regardless of their religious confessions. It is God who saves democracy being above the nation. Civil religion doesn’t take the Bible as the basis but uses the heritage of many religions concerning civil education, a sense of duty in front of God and people, and other virtues. Civil religion is an ideological nucleus of civil and patriotic education of American high school students.

Keywords: patriotism, patriotic education, civil religion, spiritual values, belief, religious pluralism, American highschools students.

Барилко Є. О. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практики іноземних мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна). E-mail: oxywa@gmail.com

Барилко С. М. – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу германських та романських мов Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна). E-mail: svetlananic43@gmail.com

Barylko Y. – Candidate of Pedagogical Sciences, the senior teacher of the Department of Foreign Languages Practice of Volodymyr Dahl East-Ukraine National University e-mail: oxywa@gmail.com

Barylko S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Translation and Interpreting (Germanic and Romance languages) of Volodymyr Dahl East-Ukraine National University e-mail: svetlananic43@gmail.com

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.В. Червонецький.

Reviewer – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Chervonetsky V.V.

УДК373.211.24

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В. І. Бондаренко

У статті розглядаються функціонально-рольові зміни у діяльності викладача в умовах модернізації вищої школи України. Охарактеризовано ключові компетенції викладача вищої школи, які сприяють визначенню основних напрямів роботи щодо підготовки і підвищення кваліфікації педагогів. Ключовою компетенцією викладача вищої школи ми вважаємо здатність його до постійного самовдосконалення. Окреслення ключових компетенцій викладача